

NEIŠSENKAMAS ALGIRDO JULIAUS GREIMO MITOLOGIJOS TYRIMŲ LOBYNAS:

*išrašų kartoteka**

Vidiniai ryšiai ir mitų rekonstrukcija

Greimo kartoteka svarbi ne tik kaip teminis katalogas, bet ir kaip duomenų bazė, rodanti vidinius mitinio universumo ryšius. Susidaro įspūdis, kad ji yra Greimo rekonstruotų mitų tęsinys ir plėtinys – jo atrastas, deja, nespėtas atskleisti pasaulis. Objektų atranka ir antraštiniai žodžiai atveria Greimo mitologinį mąstymą, leidžia toliau plėtoti hipotezes, gilintis į jo (re)konstruotą lietuviškų mitų universumą.

Iš pažiūros eklektiškai kartotekai sistemiškumo suteikia ne tik objektų pasirinkimas. Dalis kortelių (nors tokių nedaug) turi žymenis, kurie nurodo ryšius tarp atskirų mitinių objektų, dažniausiai jų artimumą arba priešpriešą, pavyzdžiui:

rūdė*** v. [pranc. *voir*, „žiūrėti“ – D. V.] amalas
pusis „vasaris“ cf. Pusiaužiemis
barkūnas (*Melilotus*) **contr.** Velnias.

* Pabaiga. Pradžia KB nr. 9.

** Čia ir toliau pabraukimai kartotekos citatose – Greimo.

Nurodomas objektų giminiškumas, bendrumas ar priešingumas. Atskiruose lapeliuose bandoma kai kuriuos ryšius paaiškinti plačiau, pateikiamos hipotezės. Tokie užrašai rodo, kaip nuo šaltinių pereinama prie mitų rekonstrukcijos. Tą atskleisti bandysiu pasitelkdamą korteles apie gandrą ir jų interpretaciją, surašytą ant atskiro lapelio.

Susidomėti gandru Greimą paskatino vaikų folkloras – gandro (*garnio*, *busilo*, *starkaus*) erzavimo variantų kartotekoje sukaupia daug, ypač iš gausaus tokių tekstų pluošto, 1939 m. paskelbto Jurgio Elisono „Tautosakos darbuose“. Štai keletas pavyzdžių iš Greimo kartotekos:

Starkau Jonai ha-ga-ga,
Tavo pati ragana:
Man bandelės nekepė,
Ir pakepus nedavė,
Šiaudų kūliu surišo,
Po varteliais pakišo, –
Tie varteliai – vėsu vėsu,

Tavo pati – dvėsu dvėsu. Liet. Taut. Apybraiža, ** p. 194.

Cf. 200.** Garny, garny, ga-ga-ga,
Tavo pati ragana, –
Išvažiavo žagarų,
Parvažiavo be nagų.

Busil, busil, ga ga ga,
Tavo motka ragana,
Nuvažiavo maišo
Ir pati užgaišo,
Nuėjo rasalo
Ir kojas prišalo. LTR 2415(27) in Jokimaitienė, Lie-
tuvių liaudies [dainynas], Vaikų dainos, *** p. 102.

Iš šių ir kitų gandro erzavimo tekstų, patekusių į
kartoteką, Greimas sudeda mitinį pasakojimą, pava-
dintą „Garnio pyragas“:

Garnio pyragas

Le récit general est le suivant [= Pagrindinis pasako-
jimas yra toks ****]:

(1) La forme de garnys est ragana [= Ragana yra
Garnio pavidalas];

(2) Ji kepa bandelę, bet neduoda (tantôt à garnys,
tantôt au subject de narration [= kartais neduoda gar-
niui, kartais – pasakojimo subjektui]);

(3) Bandelę pakiša (padeda, pakasa) po varteliais
(kartais: po tvorele, po tilteliu: / occurs chaque [= pasi-
taiko kiekviename (tekste)];

(4) Bandelė sutrupa (185*****), supūva (186), ją žila
kiaulė išknisa (182); dažniausiai [kiaulė ar kitas veikė-
jas] neminimi;

(5) Ją paslepia: šiaudų kūliu užkišta (184), šiaudų kū-
liais apmesta (188), šiaudų kūliu užkišė (196);

(6) Varteliai atsidaro: girkšt, girkšt (180, 191, 192,

* Žr. Korsakas 1963.

** Žr. Elisonas 1939: 254, nr. 200.

*** Žr. Jokimaitienė, Puteikienė 1980.

**** Laužtiniuose skliaustuose pateikiamas vertimas iš prancūzų kalbos – D. V.

***** Čia ir toliau Greimas nurodo tekstų numerius iš Elisono publikacijos
(Elisonas 1939).

194, 196), zir zir zir (182), žir žir žir (183), vėst vėst
(192), veš, veš (179);

(7) Garnio žmona: pirst, pirst (180, 184, 192, 196),
prrr prrr prrr (182, 183), šmirkšt, šmirkšt (191), lyrkšt,
lyrkšt (194), dvės, dvės (179, 192); Tavo močia ubagė
(191), Tavo pati sudegė (196);

(8) Vartelių likimas: Ta tvorelė sugriuvo (186); Tie
varteliai sudegė (191).

Elisonas, Taut. darb. VI, 252–255.

Essai d'interprétation [=Bandydas interpretuoti]:

Bandelė: Saulė (išeina pro vartus)

Garnio žmona-ragana: žiema? (pati žūsta)

Kortelėje išryškintos 8 dalys yra naratyviniai mitinio
pasakojimo segmentai, kurių sąrašą baigia mito inter-
pretacija, apibrėžianti mitinius pagrindinių veikėjų vai-
dmenis. Garnio pačią (Ragana) Greimas interpretuoja
kaip žiemą, kitaip tariant, *šaltį*, priešybę pavasarį su-
grįžtančiai („pro vartus išeinančiai“) Saulei – *šilumai*.
Priešpriešą *šaltis* vs *šiluma* figūratyviai išreiškia *Ragana*
ir *bandelė* (Greimo perkoduojama kaip Saulė. Byloje F
245-106 saugoma Greimo surinkta medžiaga apie Saulę
rodo, kad susieti ją su bandele leidžia du folkloro faktai:
1) piemenų maldose-dainelėse minimi Saulės pyragė-
liai; 2) piemenų burtuose „saulei užleisti“ (kad greičiau
saulė nusileistų) naudojama duona – iš lanko ir audeklo
padaroma palapinė, ant lanko pakabinamas duonos ga-
balas, o vienas pienuo, iššliaužęs į tamsą, burna pagau-
na duoną, kurią piemenys suvalgo, sakydami „Kad taip
ir Saulės nebūt, kaip palapinėje tamsu“*****).

Greimo hipotezė ir pats mitas remiasi faktu, kad
gandras iš šiltų kraštų parskrenda kovo pabaigoje, kai
pradeda tirpti sniegas. Vis dėlto tuo laiku dar neretai ir
pasninga. Kadangi pavasariniai orai labai permainingi,
gandras vertinamas dvejopai. Viena vertus, tikima,
kad gandrai iš dausų parneša pavasarį, todėl kovo 25 d.
švenčiama šventė, kurią Greimas studijoje „Apie dievus

***** (Balys 1948: 44).

ir žmonės“ aprašo kaip pavasarinę aruodų atidarymo šventę, vadinamą Gandrinėmis (Greimas 1990, 299). Antra vertus, baltos gandro plunksnos susieja jį ir su žiemos sniegu. Todėl, jei gandras grįžta pernelyg anksti, jis gali prailginti žiemą; kaip tik apie tai byloja į kartoteką išrašytas liaudies tikėjimas iš Mažosios Lietuvos:

Gandrinės 25.3

362. Gandrinės 25 karvelio (mearza) gandrai partrauk. Jei per anksti parein, tai gaun bėdos matyti, žiemą jo baltą kailį pamilsta ir nenor taip lengvai skirtis. Maž. Liet., LTA 982(35) in TautDarb III, 38.*

Cf balta ir juoda = žiema

Mitinių pasakojimą Greimas pavadino „Garnio pyragu“, akcentuodamas kulinarinio kodo raktą, interpretuojant mitus. Gandro mitologijoje kulinarinis kodas gana ryškus – apie maistą kalbama ne tik vaikškuose erziniuose, bet ir vaizdinguose posakiuose. Lietuvių kalbos žodyne Greimas aptinka *gandro kėpius*, t. y. pyragėlius, kurie yra ne kas kitas, o pavasarinis sniegas:

Gandras

Gandro kėpiai didelės snaigės: Pradėjo sniegas bobos kašniais kristi, tai bus bene gandro kėpiai, kaip mūsų tėvai sakyti liubėjo TP1881, 3.

gegužė (balandis) kėpį kepa

bal. geg. mėnesiais atšąla, pablogėja oras, šlapdriba sninga: Gegužė (mėnuo) leis savo kėpį atkepti, t. y. turi snigti šlapdriba J. Balandis kėpį kepa (sakoma, kai balandžio mėn. ima snigti, lyti ir drauge saulė šviečia) J. Rt. kėpį kepti atsilyginti, atsikeršyti

Gandro kėpius ar bandeles liudija ir apeiginė medžiaga – Gandrinių proga būdavo kepamos šventinės bandelės, vadintos *Gandro pyragais*, *Gandro kukelėmis* (plačiau žr. Marcinkevičienė 2009: 25); šiuos faktus irgi randame Greimo kartotekoje:

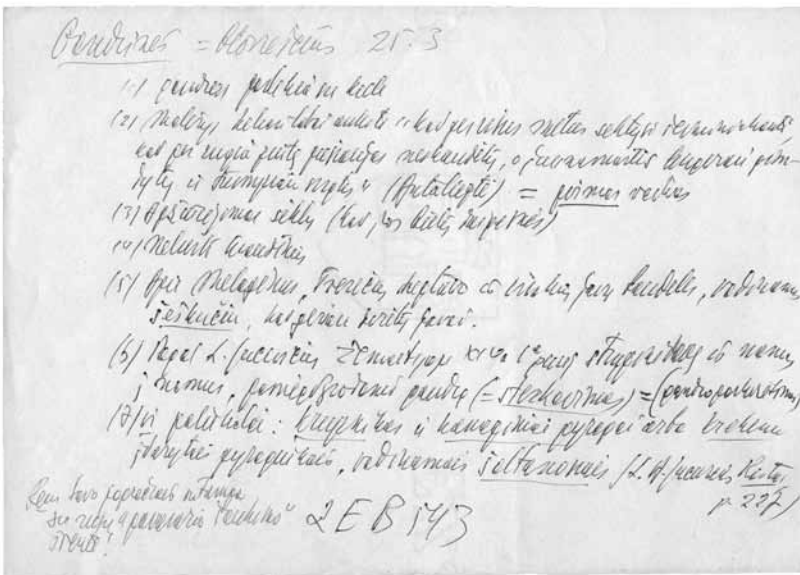
Garnys

Kovo 25 d. yra garnio šventė. Gs. Iškepė garnio pyragus (garnio šventei; iš visokių grūdų sumaišytų miltų). V. Kudir.

Greta gandro, svarbią vietą mitiniame pasakojime užima Ragana, įkūnijanti žiemos šaltį ir pamilstanti Gandro „baltą kailį“. Meilės motyvas leidžia paaiškinti, kodėl gandro erziniuose Ragana vadinama gandro *pačia*. Raganos vaidmenį mitiniame pasakojime sustiprina kartotekoje esantys tekstai apie Gandrinių dieną vykusius raganų sambūrius:

Raganos – Gandrinės

„O apie Kupiškį būdavo tikima, kad raganos per gandrines kovo 25 d. turi iškirpti po kuokštą žmogaus arba gyvulio plaukų ir parodyti savo viršininams, jog dar tebemokančios raganauti“ LTR 894(15) [in] Vėlius, Mit. Būt.,** 230–1.

Greimo mitologijos šaltinių išrašų kartotekos pavyzdys: *Gandrinės*

* Išrašas iš Balio „Tautosakos darbai“ 1937: 38.

** Vėlius 1977.

Cf. raganų susirinkimas per Gandrines.

Raganos – Gandrinės

„Kad raganos avių nekirptų, reikia avis šventomis žolėmis parūkyti“ (LTR 1618(313), prieš Gandrines nunešti į gurbą žvakę (LMD I 661/47), iškirpti avims kaktoje kryžių (LTR 1723/81) ir pan.).

Vėlius, Mit. Būt. 231.

(+Kalėdos +Joninės)

Raganų susirinkimai: Gandrinės

- Šv. Jono naktis

- apie Gandrines (LTR 894/15; 2071/1)

- kai trumpiausia diena ir ilgiausia naktis (t. y. Kūčios)
Vėlius, Mit. Būtybės, 231–232.

„Gandro pyragas“ atskleidžia, kokį kelią mitologas turi nueiti nuo kartotekos duomenų iki hipotezės ir jos pagrindimo, juo labiau iki straipsnio apie gandrą *Mitologijos žodynui*. Po atskirą pastraipą tekstų Saulės bei Raganos ryšiams su gandru. Visus tris personažus vienija kulinarinis kodas: (1) *bandelė* ar apvali duonelė – Saulės mitinis pavidalas; (2) *Gandro pyragai* yra auka, skirta dievybei, pasireiškiančiai gandro pavidalu; (3) Ragana nemoka kepti bandelių ar nesupranta dieviškos jų reikšmės, panašiai kaip velnias nemoka auginti duonos (čia reikėtų pridurti, kad demoniškos būtybės yra priešprieša kultūrai, nuo jų žmonės apsaugo duona, drobiniai marškiniai ir pan.). Tris mitinius veikėjus sieja ir *meteorologinis kodas*: Gandro kėpiai – *šlapdriba* (sniegas su lietumi, šlapias sniegas) yra šalčio ir šilumos sandūros išraiška (liudijanti, kad gandras yra mediatorius), o *sniegas* (šaltis) – Raganos veiklos pasekmė; Saulė savo ruožtu atstovauja giedrai ir šilumai.

Gandro pavyzdys atskleidė, kaip iš kartotekos duomenų atsiranda ir yra rutuliojama hipotezė. „Gandro pyragas“ – tai tas retas atvejis, kai Greimo kartotekoje aptinkame kortelę su interpretacija, tačiau pati medžiagos atranka, objektų iškėlimas, nuorodos, trumpi prieraišai, sisteminimo apmatai atskleidžia Greimo

mąstymą. Jei kartoteka būtų lengviau prieinama, saugoma ne kaip rankraštis, o kaip sistema (kartotekinė ar skaitmenizuota), ji galėtų tapti puikiu šaltiniu mitologijos ir senosios lietuvių kultūros tyrėjams. Deja, kol kas Greimo mitologijos kartoteka – tarsi užkastas lobis, kas keliolika metų išskylantis į paviršių, tačiau, neatlikus reikiamo apeiginio veiksmo, vėl nugrimzantis į gelmę. ■

Literatūra

Balys, Jonas, 1937. Iš Mažosios Lietuvos tautosakos. Spaudai parengė J. Balys. *Tautosakos darbai*. Kaunas, 1937, t. 3, p. 3–90.

Balys, Jonas, 1948. Lietuvių tautosakos skaitiniai, d. 2. Tübingen: *Patria*.

Elisonas, Jurgis, 1939. Gamtos garsų pamėgdžiojimai lietuvių tautosakoje. *Tautosakos darbai*. Kaunas, 1939, t. 6, p. 237–351.

Greimas, Algirdas Julius, 1966. Éléments pour une théorie de l'interprétation du récit mythique. *Communications*, 8, p. 28–59.

Greimas, A. J., 1989. Etymological Notes on Some Theonyms in Mannhardt. In: *Linguistics and Poetics of Latvian Folk Songs: Essays in Honour of the Sesquicentennial of the Birth of Krisjanis Barons*, ed. Vaira Vikis-Freibergs, Kingston: *McGill-Queen's University Press*, p. 113–120.

Greimas, A. J., 1990. *Tautos atminties beiėškant. Apie dievus ir žmones*. Vilnius: Mokslas – Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas (AM & M Publications).

Greimas, A. J., 2005. *Lietuvių mitologijos studijos. Sudarė Kęstutis Nastopka*. Vilnius: *Baltos lankos*, 2005.

Sverdiolas, Arūnas, 2017. Algirdas Julius Greimas: asmuo ir idėjos. Sudarytojas Arūnas Sverdiolas. Vilnius: *Baltos lankos*.

Jokimaitienė, Pranė, Puteikienė, Zofija, 1980. Lietuvių liaudies dainynas, t. 1. Vaidų dainos. Parengė P. Jokimaitienė. Ml. parengė Z. Puteikienė. Vilnius: *Vaga*.

Korsakas, Kostas, 1963. Lietuvių tautosakos apybraiža. Vyr. red. Kostas Korsakas. *Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla*.

Marcinkevičienė, Nijolė, 2009. Metai už stalo. Kalendorinių švenčių ir sezoniniai valgiai. Vilnius: *Baltos lankos*.

Savukynas, Bronys, 2002. Kol tėvynę išvaduos, padarytume žodyną. A. J. Greimo lietuvių mitologijos tyrimo trečias projektas. *Kultūros barai*, nr. 11, 80–83.

Vaitkevičienė, Daiva, 2000. Tautosaka ir mitologija: žodyno projektas. *Tautosakos darbai*, nr. 12(19), 48–52.

Vėlius, Norbertas, 1977. Mitinės lietuvių sakmių būtybės. Laimės. Laumės.

Aitvarai. Kaukai. Raganos. Burtininkai. Viltakiai. Vilnius: *Vaga*.